

تاریخ تشیع در غرب اسلامی

محمد رضا شهیدی پاک

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

www.ketab.ir

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تاریخ تشیع در غرب اسلامی

محمدرضا شهیدی پاک

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

سرپرستار

محمدباقر انصاری

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۹۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۷۶؛ مسلسل: ۱۰۵۲

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

شهادی پاک، محمدرضا، ۱۳۴۰

تاریخ تشیع در غرب اسلامی / محمدرضا شهیدی پاک؛ تهیه پژوهشکده تاریخ و سیره

اهل بیت علیهم السلام

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۴۰۰

ص ۲۲۴

۹۵۰۰۰ ریال

کتابنامه: ص. [۳۵۳] - ۳۷۰؛ همچنین به صورت زیرنویس

نماینه

شیعه - اندلس - تاریخ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

BP ۲۳۹

۲۹۷/۵۳

۷۶۱۶۹۹۰

سخنی با خواننده..... ۱۹

مقدمه..... ۲۳

بخش اول: پراکندگی جغرافیایی تشیع در مغرب، اندلس و افریقه

۱. محدوده جغرافیایی و تاریخی غرب اسلامی: شبه جزیره ایبری..... ۳۱

۱-۱. محدوده جغرافیایی اندلس..... ۳۱

۱-۲. سرزمین مغرب در متون جغرافیایی..... ۳۲

۲. پیشینه تاریخی غرب اسلامی تا ورود اسلام..... ۳۲

۲-۱. مغرب از دوره باستان تا ظهور اسلام در قرون وسطی..... ۳۲

۲-۲. اندلس از دوره باستان تا ظهور اسلام در قرون وسطی..... ۳۳

۳. جغرافیای سیاسی و پراکندگی تشیع در غرب اسلامی..... ۳۵

۳-۱. پراکندگی تشیع در غرب اسلامی در گزارشهای یعقوبی و ابن خردادبه..... ۳۶

۳-۲. پراکندگی تشیع در غرب اسلامی در گزارشهای مسعودی و ابن حوقل..... ۳۷

۳-۳. ارتباط پراکندگی نژاد بربر و تشیع در گزارشهای جغرافیدانان اسلامی..... ۳۷

۳-۴. محدوده غرب اسلامی و نقاط کلیدی انتشار تشیع در آن..... ۳۹

۳-۴-۱. شهرهای افریقه: مغرب ادنی و پراکندگی تشیع آنها..... ۳۹

۳-۴-۲. پراکندگی تشیع در شهرهای مغرب اقصی..... ۴۳

- ۵۸..... ۳-۴-۳. پراکندگی تشیع در شهرهای مغرب اوسط
- ۳-۴-۴. پراکندگی تشیع در زوایا، ضرایح و مزارات بزرگان شیعی و علوی و
- ۶۲..... اداریسی در غرب اسلامی
- ۶۴..... ۳-۵. نقاط پراکندگی تشیع در اندلس
- ۳-۵-۱. استمرار نزاع داخلی عرب در اندلس
- ۳-۵-۲. گزارش ابن حزم از پراکندگی خاندانهای عرب و پراکندگی تشیع در
- ۶۵..... اندلس
- ۳-۵-۳. پراکندگی بربرهای متمایل به تشیع در اندلس در گزارش ابن حزم:
- ۶۶..... بیوتات البربر بالاندلس
- ۳-۵-۴. پراکندگی امرای عرب ضداموی در اندلس در بیان ابن حزم
- ۳-۵-۵. گزارشهای اداریسی از پراکندگی تشیع در اندلس: فواطم شیعی در
- ۶۸..... اندلس
- ۳-۵-۶. گزارش مقری تلمسانی از پراکندگی تشیع در اندلس: استیطان عرب
- ۶۹..... در اندلس
- ۳-۵-۷. ابن حوقل و گزارش سفر به اندلس
- ۳-۵-۸. پراکندگی جغرافیا یی تشیع در گزارش ابن دحیه
- ۳-۵-۹. شهرهای محل پراکندگی شیعه در اندلس

بخش دوم: مفاهیم و اصطلاحات تشیع در مغرب و اندلس

- ۷۷. ۱. میزان کمی اصطلاحات درباره واژه تشیع در غرب اسلامی
- ۷۷. ۱-۱. کاربرد واژه تشیع در نخستین متون غرب اسلامی
- ۸۱. ۱-۲. تشیع بلارفرض و تشیع مع الرفض
- ۸۲. ۱-۳. تعبیر تشیع قمی در متن مغربی

- ۱-۴. کاربرد اصل سلیم از قم تا مغرب توسط فاطمیان ۸۳
- ۱-۵. گسترش تشیع بلارفض در مغرب اقصی ۸۴
- ۱-۶. تعبیر تشیع امامی در متون مغرب و اندلس ۸۵
- ۱-۷. کاربرد واژه رافضی در متون مغرب و اندلس ۸۹
- ۱-۸. تشیع معنوی در متون غرب اسلامی ۹۰
- ۱-۹. تعابیر مخالفان از تشیع در غرب اسلامی، تشرق و تشریق ۹۰
- ۱-۱۰. کاربرد واژه شویی در غرب اسلامی ۹۲
- ۱-۱۱. کاربرد واژه‌های اهل بیت و آل البیت در متون مغرب و اندلس ۹۲
۲. مفاهیم تشیع سیاسی و مذهبی: حب اهل بیت و زمینه‌های آن ۹۳
- ۲-۱. مفهوم حب اهل بیت در مغرب و اندلس ۹۳
- ۲-۲. اشرف، سید، شریف، مولای سادات، ابنا، شرفا، مرابط، سیدی، ولی و مولا ۹۵
- ۲-۳. اصطلاح استشراف در غرب اسلامی ۹۷
۳. واژه‌های خلافتی در غرب اسلامی ۱۰۱
- ۳-۱. تعبیر امامت عظمی در متون غرب اسلامی ۱۰۱
- ۳-۲. واژه امیرالمؤمنین در غرب اسلامی ۱۰۲
- ۳-۳. تبار واژه امیرالمؤمنین در مهد آن ۱۰۲
- ۳-۴. استفاده از واژه امیرالمؤمنین در مغرب ۱۰۳
- ۳-۵. رقابت مخرب در کاربرد واژه امیرالمؤمنین در اندلس ۱۰۵
- ۳-۶. ابن خلدون و تحلیل کاربرد واژه امیرالمؤمنین در شرق و غرب جهان اسلام ۱۰۶
- ۳-۷. نگاه مجدد به تبار و شکل‌گیری واژه امیرالمؤمنین ۱۰۸
- ۳-۸. نزاع تشیع و تسنن در غرب اسلامی درباره واژه امیرالمؤمنین ۱۱۰
۴. تأثیر مفاهیم تصوف از اندیشه‌های شیعه در مغرب و اندلس ۱۱۱

- ۴-۱. فرهنگ تشیع در غرب اسلامی از ابن مسره تا محی‌الدین عربی ۱۱۲
- ۴-۲. استمرار تشیع از محی‌الدین عربی تا ابن‌سبعین در مغرب ۱۱۳
- ۴-۳. نزدیکی فرق صوفی غرب اسلامی به تشیع: ابوالحسن شاذلی ۱۱۵
- ۴-۴. ابن‌خلدون و تحلیل جریان تشیع و تصوف در اندلس ۱۱۶
۵. مفاهیم و فرهنگ تشیع امامیه، ادریسی و اسماعیلی در غرب اسلامی ۱۱۷
- ۵-۱. تأثیر شیعیان دوازده‌امامی در مغرب و اندلس ۱۱۷
- ۵-۲. تشیع ادریس نجیب آل محمد: شیعیان بجلیه ۱۱۹
- ۵-۳. شیعیان اسماعیلیه ۱۲۱

بخش سوم: جریان مهدویت در غرب اسلامی

۱. پیشینه مهدویت در غرب اسلامی ۱۲۳
- ۱-۱. مغرب: آزمایشگاه مهدویت ۱۲۳
- ۱-۲. رواج مهدویت شرقی در غرب اسلامی ۱۲۵
- ۱-۳. زمینه‌های موعودگرایی در غرب اسلامی ۱۲۶
- ۱-۴. ریشه‌های یهودی موعودگرایی ۱۲۷
- ۱-۵. زمینه‌های مسیحی موعودگرایی در مغرب ۱۲۸
- ۱-۶. نزاع در مهدویت امام حاضر یا امام غایب در متون مغربی ۱۳۰
۲. کاربرد سیاسی و کلامی اشکال بهره‌برداری امامت و مهدویت در غرب اسلامی ۱۳۱
- ۲-۱. برآیند دیدگاه‌ها در مهدویت ۱۳۱
- ۲-۲. دیدگاه اباضیه در مورد امام غایب و حاضر ۱۳۲
۳. مهدویت: تعامل چهار رقیب در غرب اسلامی ۱۳۳
- ۳-۱. برخورد مذاهب بر اساس اعتقاد به مهدی ۱۳۳

سخنی با خواننده

تاریخ تشیع در غرب جهان اسلام یعنی محدوده شمال آفریقا و اندلس اهمیت بسزایی دارد. شیعیان از همان قرن اول هجری به دلیل فشار و اختناق حکومت اموی و ظلم عباسیان در قرون بعد به دنبال یافتن مأوایی جدید برآمدند و در این میان شمال آفریقا را به دلیل موقعیت جغرافیایی و ساختار اجتماعی آن مکان مناسبی برای خود یافتند. نخستین حکومت شیعی (دریسیان) بعد از حکومت معصومان: در شمال آفریقا شکل گرفت. این خود نشان‌دهنده دلدادگی ساکنان این منطقه به خاندان پیامبر ﷺ است.

به‌رغم اینکه در قرون نخستین اسلامی شیعیان در غرب جهان اسلام نفوذ داشتند و حکومت‌هایی هم تأسیس کردند، ضدیت حاکمان متعصب ضدشیعی و سلطه آنان بر نگارش‌های مورخان سبب کمرنگ‌شدن اخبار شیعیان شده است و بازتاب‌نیافتن اخبار یا گزارش خلاف واقع از شیعیان و مغرب اسلامی در آثار پژوهشگران هم نمود یافته است. اینکه تشیع از چه زمانی و چگونه در قلمرو مسلمانان نفوذ کرده و زمینه‌های این قدرت‌گیری چه بوده، از نکاتی

است که کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

پژوهش حاضر دستاورد فکری جناب آقای دکتر محمدرضا شهیدی پاک است که چگونگی ورود و حضور شیعیان را در غرب جهان اسلام کاویده و تلاش کرده است نگاهی منصفانه و علمی به این امر مهم بیندازد. بی تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم گروه فرهنگ و تمدن اسلامی دکتر سیدحسین فلاح‌زاده و مدیر سابق گروه فرهنگ و تمدن اسلامی حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر علی الهی‌تبار، ناظر محترم جناب آقای دکتر سیدعلیرضا واسعی، ارزیابان محترم آقایان دکتر نعمت‌الله صفری و دکتر سیداحمدرضا خضری و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده ایت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، حجج اسلام آقایان رمضان محمدی، سیدقاسم رزاقی، آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی و مدیر محترم وقت اداره پژوهش جناب آقای سیدعبدلکریم حسن‌پور، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام و المسلمین سیدرسول کاظمی نسب و جناب آقای مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی کنم. همچنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک‌زایی و معاون محترم پژوهشی پژوهشگاه حجت‌الاسلام والمسلمین یعقوب‌نژاد تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید. نیز بایسته و شایسته است از رئیس محترم نشر پژوهشگاه جناب آقای انصاری و همکارانشان که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند، سپاسگزاری کنم.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در جهت حیات و بالندگی علم و

دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب نظران و پژوهشگران محترم استقبال می کند. امید است این فعالیت های علمی زمینه ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی شود.

دکتر حمیدرضا مطهری

مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام